

A Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) tudománytörténeti helyzete. Megjegyzések a bibliográfiai egység fogalmáról. Szeretném előrebocsátani: az RMNy nem tekinthető szokványos bibliográfiának. Leginkább egy sok évszázados értelmiségi hagyomány összefoglalásának és modern formában való újraalkotásának lehet tartani. Ezért mielőtt válaszolnék a felvetett konkrét kérdésekre, szükségesnek látszik az RMNy kialakulásának rövid áttekintése. Elsősorban Holl Béla magisztrális tanulmányára támaszkodom.¹ De elengedhetetlen ez az áttekintés ahhoz, hogy láthatóvá váljék, milyen keretek között célszerű szemlélni a szóban forgó kérdéseket.

Az RMNy-vállalkozás ma valóban a történetileg kialakult nagy hazai és határon túli könyvtárak állományaira épül. Ezek között két-három alaptípust lehet megkülönböztetni. Nagy részük a különböző felekezeti iskolákban alakult ki, mint Debrecen, Sárospatak, Nagyenyed, Kolozsvár, stb. nagy gyűjteményei. Végso soron ilyen a budapesti Egyetemi Könyvtár is. Más könyvtárakat művelt főpapok és főurak alapítottak, mint a gyulafehérvárit, pécsit, székesfehérvárit, kalocsait, marosvásárhelyit, vagy éppen az Országos Széchényi Könyvtárat. Később ezek a könyvtárak fogadták be a 19–20. századi, nagy könyvgyűjtők hagyatékait, például Ráth Györgyét, Todoreszku Gyuláét, stb.

E könyvtárak kialakulásában sokféle tényező játszott szerepet. Csak példaként említek néhányat. Legfőképpen az oktatás és vallásgyakorlás könyvigénye, a tudományos érdeklődés és a reprezentáció. A bibliofil könyvgyűjtés ezekhez képest jóval későbbi fejlemény. Történeti értelemben tehát nem áll meg a könyvgyűjtő, könyvkereskedő, bibliográfus sorrend, amelyet a vitaindító írás okfejtése alapjául választott. Sőt a bibliofil gyűjtő szinte speciális eset. A többi gyűjtő számára nem elsődleges a pénzben kifejezhető érték. De sokszor még a bibliofil gyűjtő számára is fontosabb a könyv kiállításának művészi jellege, tartalmi, tudományos vagy érzelmi értéke.

A pénzben kifejezhető érték csak a kereskedő számára elsődleges. Kétségtelen ezért, hogy a kereskedőknek, antikváriusoknak a könyvek minél részletesebb nyilvántartására van szükségük, amely regisztrálja a szedésváltozatokat, kötéseket, possesszorokat stb., esetleg még a papírminőség különbségeit is. Csakhogy a bibliográfiáknak nem ez a típusú részletes nyilvántartás a feladatuk. Az ilyen jellegű nyilvántartásra inkább a katalógusok alkalmasak. A bibliográfia, különösen a retrospektív nemzeti bibliográfia nem kereskedelmi segédkönyv. Igaz sokszor erre a célra is jól használható, s az észszerű és lehetséges mértékig mindent meg kell tenni azért, hogy erre a célra is minél használhatóbb legyen.²

Hogy mi a retrospektív nemzeti bibliográfia feladata, annak megértéséhez először is azt kell megvizsgálni, hogy milyen igények és célok hívták életre, másodsor pedig azt, hogy milyen igényeket és célokat kell ma szolgálnia.

Az első nagy európai bibliográfiákat, mint például Joannes Trithemius vagy Conrad Gesner művei, alapvetően két nagy törekvés hozta létre. Egyrésztől a megnövekedett méretű tudás számba-

¹ HOLL Béla, *A historia litteraria magyarországi története* = Uő, *Laus librorum*, Válogatott tanulmányok, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösség, 2000, 85–133. – A tanulmány az RMNy első kötete bevezetéseként készült. Ott azonban terjedelmi okoknál fogva nem jelent meg. Ezért hosszú ideig csak kéziratos formában lehetett megismerni. Ma is hálával őrzöm a Holl Béla által nekem ajándékozott gépiratos példányt. Hozzászólásom első fele főként erre a tanulmányra támaszkodik. A továbbiakban csak azokra az adatokra hivatkozom külön, amelyeknek teljes dokumentációja nem található meg Holl Béla közleményében.

² A különféle könyvjegyzékek forrástipológiájáról, például kiadói katalógusok, magán- és közgyűjtemények katalógusai, hagyatéki leltárak, stb. mindenkinél többet tud beszélgetésünk moderátora, Monok István főigazgató úr. A lényeg azonban könnyen összefoglalható: Ezek mind különféle gyakorlati igényeket elégítenek ki. Összetartja azonban őket egy alapelv. Minden esetben egy adott könyvállomány leírására vállalkoznak, igaz nagyon különféle szempontokból és nagyon eltérő igényességgel.

vételének és rendszerezésének igénye, másrésről egy-egy közösség, intézmény múltjának áttekinthetése, önértelmezési szándéka, tudósvoltának igazolása. Mindez a legkülönbébb műfajokban valósult meg: rendtörténetek, rendi írói lexikonok, egyháztörténetek, nemzeti, területi írói lexikonok stb., vagyis a historia litteraria keretei között, a tudósság emlékeinek, dokumentumainak leírására vállalkozó műfajokban. Az idetartozó műveknek sohasem egy-egy konkrét könyvállomány leírása a célja, hanem a tudás és tudósság rendszerezése, dokumentálása. A könyvekre nem mint konkrét tárgyakra tekintenek, hanem mint a tudás és műveltség hordozóira.

Nézzük ezután konkrétan a magyar nemzeti bibliográfia előzményeit. Az origo, a kezdet mindenképpen David Czwittinger híres műve a *Specimen Hungariae litteratae* (Lipcse, 1711), vagyis *Mutatvány a művelt Magyarországból*, az első, magyar, írói életrajzi lexikon. Összegyűjtésének, kiadásának oka egy tipikusan ismétlődő művelődéstörténeti esemény volt: egy magát fölényben érző kultúra képviselője lekicsinylő véleményt mond az elmaradottabb műveltségűnek tartott szomszéd-ról. Nevezetesen Jacob Friedrich Reimann kritikája, akinek állítása szerint a magyaroknál nincsen tudomány, nincsenek tudósok, nincsenek nyomtatott könyvek, többre becsülnek egy szép lovat, mint egy könyvritkaságot. Meg kellett tehát mutatni, hogy nálunk is található ilyesmi. Czwittingernek aztán számos követője akadt a 18. században. Nincs most idő kitérni ezekre, de leszögezhetjük, hogy nagy erővel indult meg a magyarországi historia litteraria művelése, a magyarországi tudás és tudósság dokumentumainak nyomtatott és kéziratos művekben való rendszerezése.

Sok minden állt e mögött a czwittingeri szándékon kívül. A tudós világ és a nemzet érdeklődésének felébredése a romantika jegyében általában a múlt és speciálisan a nemzeti múlt iránt. Könyvgyűjtő főurak és főpapok reprezentációs igénye, a műveltség és a műveltség dokumentumai iránti lelkesedése, a nép és a nemzet felemelésének, naggyá tételének szándéka. Ezért gyűjtöttek, ezért adják ki könyvtáraik katalógusait, amelyekre majd alapozódik az első nemzeti bibliográfiának tekinthető munka, Sándor István *Magyar könyvesháza* (Győr 1802).

Főként a tudományok részének szakadásának folyamata volt az, ami kiszakította a nemzeti bibliográfiát a historia litteraria keretei közül. Ennek lett következménye a szervezett tudományos élet kialakulása, a tudomány intézményesülése, a rendszeres folyóiratkiadás megindulása, egyáltalán a tudománytörténet pozitivisták korszaka, célkitűzései.

Mindennek egyik kimagasló teljesítménye Szabó Károly korszakos jelentőségű bibliográfiája, a *Régi Magyar Könyvtár I–III* (Budapest, 1879–1898). A nemzeti bibliográfia eszméje tehát nem a könyvgyűjtésből nőtt ki, és született meg, bár erre támaszkodott, hanem a magyarországi tudósság története iránti érdeklődésből, múltunk, műveltségünk dokumentálási igényéből, a nemzeti önszemlézés egyik igen szimpatikus gesztusából. Hogy megértsük az RMNy tudománytörténeti helyzetét, szükséges egy pillantást vetni az RMK fogadtatására, hatására is.

Szabó Károly művét óriási lelkesedés fogadta. Volt olyan kritika, amely a nemzet tanító mesterének nevezte szerzőjét. A lelkesedésből tettek is születtek. Azonnal elkezdődött az adalékirodalom korszaka. Főként a *Magyar Könyvszemlében*, de más folyóiratokban is egyre-másra jelentek meg a Szabó művét kiegészítő közlemények, címleírások. A nagyobb történeti állománnyal rendelkező könyvtárak, például Pannonhalma, Kassa, Nyitra, stb. egymásután tették közzé régi könyveik állományáról készített katalógusait. Ekkor hozták létre a nagy könyvtárak, a Széchényi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár, az Erdélyi Múzeum, stb. RMK-különgyűjteményeiket. „Ebben az időszakban kezdett bibliofil gyűjtők egész sora, pl. Ráth György, Ágoston József, Todorcszku Gyula stb. „rég Magyar könyvtárát” gyűjteni.” Nyugodtan ki lehet jelenteni, hogy ekkor vált a régi magyar könyv a nemzeti büszkeség tárgyává, ereklyéjévé, ekkor keletkezett és tart máig kultusza. Csupán zárójeles megjegyzést érdemel, hogy ezért növekedett meg, és ezért magas ma is antikvár értéke. Vagyis a kereskedelmi ár igazi felhajtó ereje a tudományos feldolgozás és annak minősége. A tudományos feldolgozást viszont a tudomány, és nem a könyvkereskedelem szempontjai szerint érde-

mes végezni. Hiszen, ha nem lehet tudni, hogy miért különösen értékes a megvásárlásra kiszemelt könyv, akkor nyilvánvalóan kevesebbet is áldoz majd érte a gyűjtő.

A környező országok nemzeti bibliográfiáinak létrehozását is igen nagy mértékben Szabó Károly műve inspirálta. Joan Bianu és Nerva Hodoş román és Ján Čaplovič szlovák nemzeti bibliográfiái nem függetlenek az RMK megjelenésétől.

A rengeteg kiegészítés láttán igen hamar megszületett az újrafeldolgozás igénye. Varjú Elemér már 1898-ban részletes indítványt tett erre nézve a *Magyar Könyvszemle* hasábjain. Nincs most lehetőség az újrafeldolgozás főbb állomásairól, Sztripszky Hador és Dézsi Lajos munkáiról s a legkülönbébb nehézségekről és tervekről részletesen szólni. Az újrafeldolgozás végül az 1950-es évek elején indult meg intézményes formában, és folyik máig. Az RMNy 1971 és 2012 között megjelent négy és a készülő félben lévő 5. kötete tanúskodik erről, továbbá az elkészült betűtípus-repertóriumok, a Petrik és az RMK III kiegészítő kötetei, az RMSz és számos más kiadvány. De ezekről P. Vásárhelyi Judit már részletesen beszámolt.

Most csupán az általa ismertetett alapvető tényeket és adatokat kívánom néhány szempontból továbbgondolni. Először azt emelem ki gondolatmenetéből, hogy az RMNy nem elégszik meg a pusztá bibliográfiai leírással, hanem az egyes kiadványok és művek mély tartalmi ismertetésére vállalkozik. Összefoglalja a szaktudományoknak az adott műre vonatkozó legfontosabb eredményeit. A könyvészeti és nyomdatörténeti szakirodalomról pedig szándékai szerint hiánytalanul számot ad, kritikailag értékeli az eddigi megállapításokat, és számos esetben cáfolja, helyesbíti, megerősíti, vagy kiegészíti azokat.

Az egyes kötetek készítése során a feldolgozandó anyag kényszerítő hatására a tartalmi ismertetés és a szakirodalmi összefoglalás egymáshoz viszonyított aránya lényegesen megváltozott. Az első kötetben szinte minden tételnek gazdag szakirodalma volt, ezért a műben foglalt szöveg tartalma a szakemberek számára ismertnek volt tekinthető. A 2., a 3. és a 4. kötet tételei esetében azonban egyre szerényebb a szakirodalom, ezért a tételek egyre nagyobb gondot fordítanak az egyes kiadványok tartalmi leírására. Sokszor kell egy-két mondatban összefoglalni, miről szól egy-egy teológiai tézisfüzet, vitairat, vallási tanítás, alkalmi vers, tankönyv vagy gyászbeszéd, mik voltak keletkezési körülményei, megjelenésének okai, céljai. Ha ez nem történne meg, nem lehetne elhelyezni a művet saját művelődéstörténeti kapcsolatrendszerében. Ebből következik, hogy az RMNy miközben szándékoltan fakticista, azaz a pusztá tények rögzítését szem előtt tartó gyakorlatot követ, mégis sok szempontból értékelni kényszerül a feldolgozott időszak irodalmának komoly hányadát. Először is eldönti, mi számít egy kiadványnak, azon belül mi tekinthető egyetlen, esetleg önálló műnek, egyetlen szövegegységnek. Továbbá az egyes egységeken belül, melyek a struktúra lényeges elemei, milyen ezek hierarchiája. Továbbá minden egyes művet műfajilag külön-külön minősít. Számptalan munkának feltárja kontextuális viszonylatrendszerét: előző és későbbi kiadások, kiadástípusok (ezek különösen fontosak például a Balassi-versek, vagy éppen a Heidelbergi Káté esetében), válaszok, viszontválaszok, források, fordítások, sorozatok, stb. Vagyis az anyag strukturált feltárásának igen mélyreható következményei vannak az értelmezés tekintetében, és itt a könyvészeti értelmezés csak az egyik, bár valóban a legfontosabb szempont sok más tényező mellett.

Minderre a hagyományok köteleznek. Az RMNy a historia litteraria egyetemességéből nőtt ki, s azok a szerkesztési elvek, az a leírási gyakorlat, amelyet az előttünk járó generáció alakított ki, ugyanoda vezet vissza. Ha akarjuk, ha nem, ez a gyakorlat egyrészt ismét a tudományok egyetemességét ragadja meg, másrészt a magyarországi tudás, műveltség, tudósság egy szegmensének olyan részletes és gazdag dokumentációját hozza létre, amely – nyugodtan kijelenthetem – világviszonylatban is páratlan. Ez két tényezőnek köszönhető. Az egyik a magyarországi forrásanyag sajátossága, amely – ezzel Péter Katalin meglátását idézem föl – elég nagy ahhoz, hogy feltárásából és elemzéséből érvényes következtetéseket vonhassunk le a magyarországi művelődés egészére

nézve, de paradox módon elég kicsi ahhoz, hogy minden részletében feldolgozható legyen.³ A másik, hogy a feldolgozás munkáját kellő alázattal és felkészültséggel, s legfőképpen kellő alaposággal végezzék készítői. Ezért állíthatjuk, hogy az RMNy nem pusztán bibliográfia. Ma a korszakkal foglalkozó minden történeti tudományág nélkülözhetetlen és jól használható kézikönyve. Sajátos enciklopédiája a 15–17. századi magyarországi művelődésnek, feltárója, őrzője, továbbadója a Regnum Hungariae kultúrájának.⁴

E történeti áttekintés háttére előtt érdemes megvizsgálni néhány kérdést, amelyet a vitaindító írás felvetett. A legegyszerűbb, ha azzal a három tétellel kezdem, amellyel a vitaindító hosszasan foglalkozik. Az itt felmerülő problémákra adható felelet ugyanis – implicit módon – az elvinek gondolt kérdésekre is választ ad. A három tétel: Medgyesi Pál 1638-ban Lőcsén nyomtatott *Praxis pietatis*a és a hozzá kapcsolódó öröknaptár (RMNy 1735), Geleji Katona István *Titkok titka* című műve és függeléke, a *Magyar Grammatikácska* (Gyulafehérvár 1645, RMNy 2103), valamint Werbőczy István *Decretuma* Telegdi Miklós hozzá tartozó *Index*ével, amelyet két részletben 1639-ben és 1642-ben nyomtattak Debrecenben (RMNy 1922).

Miért tekintjük ezeket egy bibliográfiai egységnek?

A bibliográfiai egység fogalmát Borsa Gedeon rendkívüli alaposággal járta körül egy 1985. évi tanulmányában.⁵ Bevezetésül ebből a tanulmányból idézek néhány mondatot: „Általában fennáll a bizonytalanság, hogy a kézbe vett nyomtatvány jelenlegi formájában vajon azonos-e az eredeti kiadvánnyal, vagy annak csak egy része...” [Csak] „ennyi sok bizonytalansági tényező előre bocsátása után... kísérelhető meg a döntés...”⁶ Lássuk ezek után a definíciót: „az együttes megjelentetés szándéka a mértékadó. Amit a nyomtatvány megjelentetője a nyomdász vagy a kiadó együtt hozott forgalomba, azok közösen alkotnak egyetlen bibliográfiai egységet, amit pedig külön-külön, azok, – ebből a szempontból – egymástól függetlenek. Ez az elméleti meghatározás, tehát... néhány évszázados szándék utólagos meghatározását teszi szükségessé. Ráadásul az sem ritkán fordul elő, hogy ugyanazokat a kinyomtatott íveket a közreadók egyszer önállóan, máskor együttesen hozták forgalomba. Ezek után könnyű belátni, hogy a gyakorlati válaszadás a bibliográfiai egység kérdésében nem lehet minden esetben tökéletesen biztos, sem pedig teljesen objektív. Rendkívül sokféle szempont lehetséges, amelynek alapján az egykori szándék rekonstruálása megkísérelhető.”⁷

A tanulmány ezután a lehető legrészletesebben áttekinti azokat a formai és tartalmi szempontokat, amelyek segíthetnek a döntésben. A bibliográfiai egység fogalma tehát nem matematikai tétel, amit bizonyítani lehet, hanem konvenció, amelyhez lehet, és a tapasztalatok szerint érdemes igazodni.

A részletek ismertetését igyekszem most pótolni a gyakorlati példákkal. Az RMNy tételírója nem tehet mást, minthogy törekszik minél következetesebben érvényesíteni a fenti meghatározást. Megfelelően kidolgozott definíciók nélkül ugyanis lehetetlen rendet tartani egy olyan roppant

³ PÉTER Katalin, *Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban = Történelmi Szemle*, 27(1984), 80–102.

⁴ Hogy munkánk e tekintetben sikeres, számomra az bizonyította leginkább, hogy az egyes kötetek megjelenése után jónéhány irodalomtörténész, történész kollégám közölte velem, hogy kiadványunkat nem úgy forgatja, mint bibliográfiát, hanem olyan izgalommal olvassa elejétől végig, ahogy a regényeket szokás.

⁵ BORSA Gedeon, *A bibliográfiai egység fogalma a régi nyomtatványoknál = Uo, Könyvtörténeti íráskor IV, Módszertani cikkek és kutatási eredmények*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2000, 97–107.

⁶ Uo. 97.

⁷ Uo. 97.

anyagban, mint amekkorát az RMNy-nek kell feldolgoznia. A definíció azonban maga jelzi, hogy rendkívül sok a bizonytalanság, nincsenek teljesen objektív válaszok. Más meghatározás viszont nem áll rendelkezésre. Tehát érvényesíteni kell a fenti definíció alapján az objektivitást, amennyire lehet, és korrekten jelezni kell a bizonytalanságokat, de hiánytalanul el kell számolni minden ismert adattal és megállapítással.

Nézzük ezek után a három példát, megtörténik-e mindez az RMNy tételekben?

Medgyesi Pál: Praxis pietatis. Lőcsén 1638 (RMNy 1735)

Idézet Borda Lajos vitaindítójából: „A példányokban önálló füzetjellel megjelent csíziót, mint a nyomtatvány részét említi az RMNy, miután a csízió példányai néhány kivételtől eltekintve a *Praxis* példányaiban maradtak fenn. Nem mindegyikben, a Szabó által leírtban például nem. Mivel a *Csízió*, mint önálló nyomtatvány is forgalomba került... ez elég ok arra, hogy önálló tételként írják le az RMNy-ben.”

Először is némileg módosítanom kell a fentieket, mivel igen pontatlan a megfogalmazásuk. Egyrészt nem csízióról van szó, hanem *Minden esztendőre szolgáló örök kalendáriumról* 1638–1658 közöttire, ebben a naptártáblák egyik rubrikájában olvasható egy magyar nyelvű *Cisio Janus*. Másrészt a példányok nem néhány kivételtől eltekintve, hanem jelenlegi ismereteink szerint, egy kivételtől eltekintve találhatók meg a *Praxis* példányaiban.

Aki kicsit is ismeri a liturgikus műfajokat, annak nem kell külön bizonygatni, hogy az imádságkönyv és az öröknaptár szervesen összetartozik. Számos imádságkönyvnek része az öröknaptár. A magyar reformátusoknál Szenci Molnár Albert kezdte ennek divatját (*Imádságos könyvecske*. Heidelberg 1621, RMNy 1238). Az együttes megjelenetés szándéka tehát bizonyos. Ezt rögzíti az RMNy. Valóban előfordulhat, hogy az öröknaptár néhány példánya önállóan is forgalomba került. Ezt feltételezte már Esze Tamás és Borsa Gedeon is. Egy ilyen példányt írt le hely és év nélküli kiadványként 1911-ben az Erdélyi Múzeumból Ferenczi Zoltán. Mindezt ugyancsak rögzíti az RMNy. De az is bizonyos, hogy nem önálló munkafolyamatban, és nem önálló nyomtatványként készült az öröknaptár, hiszen a *Praxis pietatis* 1641. évi újabb löcsei kiadásához (RMNy 1895) már új időhatárokkal (1642–1665) új öröknaptárt nyomtattak. A biztos tények rögzítve vannak, a felmerülő lehetőségek korrektil számba vannak véve. Nincs olyan tény vagy lehetőség, és nincs olyan korábbi állítás, amellyel a tétel nem számol el. A tárgymutatóban az öröknaptár címszó alatt is meg van jelenítve a tétel száma. Minden tekintetben azonban nincs bizonyosság. Semmi sem bizonyítja, hogy az öröknaptár önálló kiadványként is létezett, de az lehetséges, amint említettük, hogy néhány példánya önállóan került forgalomba. De az egyetlen szólóban fennmaradt példány még nem bizonyítja, hogy általában véve is forgalmazták önálló kiadványként. Sőt minden valószínűség ellene szól. Ennyi erővel minden imádságkönyvhöz tartozó minden öröknaptárt önálló kiadványként is feltételezni kellene. De ilyesmire utaló adatok vagy analógiák nem ismeretesek. Sőt azonnal felmerül az eshetőség, hogy nem kellene-e minden kiadvány elvben önállóan tekinthető részét önálló bibliográfiai egységként írni le. Ez az elv azonban kezelhetetlenné tenné az anyagot, és az egykori valóságot is igen durván meghamisítaná. Bele kell nyugodni abba, hogy megállapításainkban maradnak bizonytalanságok.

Geleji Katona István: Titkok titka. Gyulafehérvár 1645 (RMNy 2103).

Ezzel a példával kapcsolatban némileg egyszerűbb a helyzet. Idézem a vitaindítót: „A könyv példányaiban található a szerző *Magyar grammatikácska* című, önálló címlappal és önálló füzetjellel ellátott nyolc oldalas műve, melyet az RMNy egy bibliográfiai tételként ír le, de Szabó... nagyon helyesen, mint két önálló nyomtatványt. Az RMNy anélkül, hogy vizsgálta volna az okokat, kész tényként kezeli, hogy bibliográfiai szempontból összetartoznak.... Ha nincs kérdés, nem is kell azt megválaszolni.”

A helyzet, mint mondtam, egyszerűbb. sőt egészen egyszerű. Az RMNy vizsgálta az okokat! Idézi is Geleji előszavát: „mind az által elgondoltam, hogy a magam írásomnak és szólásomnak méntségére a könyv farkára valami **Observatióskákat** ragasszak.” És mi a szóban forgó mű címe? *Magyar Grammatikácska, avagy az igaz magyar írásban és szólásban kívántató néhány szükséges observatiók.*

Nem hiszem, hogy létezik ennél egyértelműbb filológiai bizonyíték. Direkt, közvetlen szerzői nyilatkozat arról, hogy a két munkát együtt kívánták forgalmazni. De a füzetjelzés is, ellentétben a vitaindító állításával, egyértelműen erre utal. Medgyesi és Geleji nyelvészeti vitájából ugyancsak ez tűnik ki. Az erre vonatkozó legfrissebb tanulmányra, Bartók István kritikátörténeti monográfiájára is hivatkozik a tétel. Nem folytatom. Hasznos lett volna figyelmesebben olvasni el a kifogásolt szöveget.

Werbőczy István: Decretum – Telegdi Miklós: Index. Debrecen 1642 (RMNy 1922)

Werbőczy István 1639-ben Debrecenben kinyomtatott *Decretum*át és Telegdi Miklósnak a törvénykönyvhöz készített, 1642-ben ugyancsak Debrecenben nyomtatott *Index*ét egy bibliográfiai egységként, egy tételben írja le az RMNy. Számos együttes kiadásuk bizonyítja, hogy szorosan összetartoznak, egyetlen kiadványt alkotnak. Ezt senki sem vitatja. Tény, hogy a *Decretum* már 1639-ben elkészült. A kiadvány az előszó tanúsága szerint Bethlen Péter költségén jelent meg. Elképzelhetetlen, hogy a főúrnak nem a teljes munkára volt igénye. A nyomtatás azonban valami miatt félbeszakadt. Nem tudjuk miért. Talán az 1640. áprilisi súlyos tűzvész miatt, de 1640–1641-ben nem, vagy alig termelt a nyomda. Mihelyt azonban lehetősége nyílt a nyomdásznak, befejezte a félbehagyott munkát. Nem elképzelhetetlen, hogy néhány *Index* nélküli példány forgalomba került időközben, de a kiadói szándék biztosan nem ez volt, hiszen a teljes példányok sokkal értékesebbek, sokkal nagyobb hasznot hoznak.

A helyzet hasonló, mint a *Praxis pietatis* esetében. Minden ismert adattal pontosan és hiánytalanul elszámol az RMNy. Ami biztos, tényként írja le, ami felmerülő lehetőség, de nem bizonyítható, azt is számba veszi, és mint lehetőséget rögzíti. Korrekt és megbízható alapot nyújt minden további kutatáshoz.

E ponton azonban kénytelen vagyok még egy megjegyzést tenni a tétel kapcsán. Idézem a vitaindítót: „Nem gondolhatják komolyan, hogy Fodorik kinyomtat egy terjedelmes törvénytarat 1639-ben, majd félre teszi, ezt követően pedig három évet azon vacillál, hogy nyomtasson-e hozzá mutatót, ahelyett, hogy árulná.”

Hogy árulta-e Fodorik az adott három évben a Törvénytarat, azt nem lehet tudni. De hogy megfelelő mutatók nélkül nem tekintették teljesnek a műveket, és nem hozták forgalomba, arra van analógia. Johann Heinrich Alsted Gyulafehérvárott megjelent *Prodromus religionis Christianae*ja a kálvinista tanítás monumentális összefoglalása (RMNy 1877). Impresszumában az 1635-ös évszám olvasható, de levéltári adatok alapján megállapítható, hogy a nyomtatást csak 1639-ben fejezték be. Megfelelő indexek, azaz mutatók nélkül azonban nem hozták forgalomba. Mikor az időközben elhunyt szerző veje, Johann Heinrich Bisterfeld 1640 novemberében visszatért diplomáciai útjáról, akkor tudott hozzáfogni a mutatók elkészítéséhez, és csak 1641-ben tudta kinyomtatni a gyulafehérvári műhelyben. Bizony évekig várta a fő mű az indexeket. Addig nem árulták. De például Káldi György Tízparancsolatról szóló prédikációi több mint negyven évet porosodtak a nagyszombati nyomda raktárában, amíg 1681 körül forgalomba kerültek (*Istennek szent akarátja*. Nagyszombat 1681, RMK I 1268).

A továbbiakban csak igen röviden válaszolok a három példa kapcsán felmerülő néhány kérdésre, köztük olyanokra, amelyeket a vitaindító elvi problémának tart.

A három példa kapcsán a következő megoldást javasolja a vitaindító: „a kolligátumokban talál-

ható olyan nyomtatványokat, amelyekre nincs utalás, hogy az adott könyv részei, önálló tételként kell felvenni megjegyezve, hogy példányai egy másik könyvbe kötve maradtak fenn.”

Ebben teljesen egyetértünk! Csak előbb meg kell állapítani, hogy az adott könyv kolligátum-e. Ez történt a három idézett esetben is. A *Praxis pietatis* és az *Öröknaptár* nem kolligátum, hanem egyetlen kiadvány. A *Titkok titka* és a *Grammatikácska* sem kolligátum, hanem egyetlen kiadvány. Werbőczy *Decretuma* és Telegdi *Indexe* sem kolligátum, hanem egyetlen kiadvány. A valódi kolligátumok egyes darabjait pedig valóban önálló tételként kell leírni, mint Veresmarti két művét, amelyet szintén emleget a vitaindító: *Intő és tanító levél* (Pozsony 1639, RMNy 1788) és *Az eretnekeknek adott hit megtartásáról*. (Pozsony 1641, RMNy 1902). Ez valóban szép példája annak, hogy, ha két, egyébként össze nem tartozó művet később egybeköt a kiadó, és úgy is forgalmazza, attól a két mű még nem tekinthető egyetlen bibliográfiai egységnek. Ennek felel meg az RMNy-ben található két leírás.

Három elvinek beállított kérdés maradt hátra:

„A bibliográfiai egység fogalmának dogmatikus értelmezése gépiessé, sivárrá teszi a könyvészetet, elveszi, ami igazán élvezetes a régi könyvekben, a könyvészetben a változatosság szépségét.” – vallja a vitaindító.

A következetesség nem dogmatikusság! A bibliográfiai egység fogalmának következetes alkalmazása kényszerít rá, hogy minden egyes esetben számos, lehetőleg az összes szóba jöhető könyvészeti, művelődéstörténeti, műfaji, irodalmi, kiadástörténeti, teológiai, liturgiai, egyháztörténeti, stb. kérdést megvizsgáljunk, és úgy döntsük el, hogy a feldolgozandó könyv egy vagy több bibliográfiai egységnek tekinthető. Éppen ez teszi telítetté az egyes tételeket, érdekessé és értékessé munkánkat. Ehhez persze nem elég pusztán bibliográfusnak lenni. Ehhez sokoldalú képzettségre van szükség, amit csak a hosszú gyakorlat és tapasztalat ad meg. Ha nem alkalmaznánk a lehető következetesebben a bibliográfiai egység elődeink által kialakított és általunk elfogadott fogalmát, akkor az RMNy nem lenne több egy átlagos bibliográfiánál, és nem tölthetné be a tudományos életben most betöltött funkcióit.

„A bibliográfiai egység kulcsfogalma a kiadói szándék. A kiadót pedig biztosan az a szándék vezeti, hogy minél több példányt adjon el a nyomtatványaiból.” – állítja Borda Lajos.

Azt kell legelőször is világosan látni, hogy 16–17. századi könyvkiadásunk még nem tisztán piaci elven működött. Bizonyos műfajoknál, mint például a kalendárium vagy a históriás ének, erősek voltak a piaci szempontok. A könyvkiadást azonban ebben az időszakban döntően egész más tényezők határozták meg. Főként a mecénatúra, a reprezentáció, vallási meggyőződés, a hitélet gyakorlásának kérdései, politikai szándékok, oktatási igények. Ezek az esetek többségében sokkal fontosabbak, mint az üzleti szempontok. Így van ez három példánk esetében is. A *Praxis pietatis* kiadásának fő motívuma nem az üzleti haszon, hanem a kegyesség új típusának terjesztésére irányuló szándék. Ezért javítja ki a szerző-fordító Medgyesi Pál újból és újból az első változatot, ezért illeszti elé az öröknaptárt. Ezért fontos a kiadói szándék megállapításában a sokoldalú vizsgálat. Hangsúlyozni kell, hogy Medgyesinek és különösen a kiadásra vállalkozó nyomdásznak szerencséje is volt. Ez a mű könyvsiker, jó üzlet is, ezért nyomják ki újból és újból. A kiadói szándékban azonban, legalább a szerző életében, nem az üzleti haszon a meghatározó, hanem a keresztyén hit mélyebb megélésének igénye, a gyakorlati keresztyén életvitel kialakítása.

Geleji *Titkok titkának* a kiadásában viszont aligha jutott különösebb szerep az üzleti szempontoknak. Konkrét adatunk nincs arra nézve, hogy ki viselte a több, mint ezerlapos nyomtatvány kiadási költségeit, de az előszó szerint a fejedelem, I. Rákóczi György biztatására írta munkáját Geleji. A kiadásban tehát a fejedelmi reprezentáció a döntő motívum, továbbá a református egyház erdélyi vezető szerepének kiépítése, megerősítése. A hozzákapcsolt *Grammatikácskában* pedig az

orthodox és puritán retorikai viták, és ennek hátterében a két kegyességi felfogás eltérősége a végső mozgató. Meg hozzá teszem, Geleji tudósi önérzete.

Ebben az esetben tehát nincs, vagy alig van szerepe piaci, üzleti szempontoknak. Még az is kérdéses, hogy a terjesztésnek mi volt a meghatározó módja. Megpróbálták eladni a példányokat? Biztos adtak is el belőle néhányat, de sokkal valószínűbb, hogy mint az *Óreg graduált* (Gyulafehérvár 1636, RMNy 1643), a *Praeconium Evangelicumot* (I–II, Gyulafehérvár 1638 és 1640, RMNy 1720 és 1825) és Geleji többi, a fejedelmi reprezentációt szolgáló művét ajándékképpen osztották szét az erdélyi és magyarországi református gyülekezetekben.

A Werbőczy-féle törvénykönyv kiadása sem kizárólag üzleti alapon történt. Bethlen Péter költségén jelent meg, mint említettük. E mellett bizvást feltételezhető, hogy a példányok egy része eladásából befolyt haszon a nyomdászt illette. Valószínűleg kelendőbb könyv volt a piacon, mint a *Titkok titka*. De gyakorlatilag kizárható, hogy a kiadói szándék elsősorban az üzleti szempontok alapján volna megragadható. A főúri reprezentáció, a külső körülmények, például az 1640. évi súlyos debreceni tűzvész, és a kiadvány műfaji sajátosságai, azaz a mutatónak a főművel való szoros egysége sokkal fontosabbak a kiadói szándék megállapításában, mint a piaci szempontok. Nem állítjuk persze, hogy Fodorik nem akart hasznot látni a munkájából, de a kiadvány létrejöttének körülményeiben és forgalmazásának módjában ez csak az egyik szempont lehetett.

Látható, hogy minden tétel külön probléma, minden tétel külön mérlegelést igényel. A kiadói szándék megállapítása a keletkezés összes ismert körülményét magában foglaló és mérlegelő kutatás alapján történik, ezért nyújt megállapítása jó igazodási pontot annak megítéléséhez, hogy mit tekintünk egy bibliográfiai egységnek és mit ne.

„Vissza kell térni Szabó Károly bibliográfiai rendszeréhez”, javasolja a vitaindító.

A probléma az, hogy nincs olyan megragadható bibliográfiai rendszer Szabó művében, amelyről a vitaindító beszél. Nem lehet olyan megállapítást tenni, hogy Szabó következetesen önálló nyomtatványként írta le az RMNy által kiadói kolligátumként kezelt nyomtatványok önálló részeit. Hol úgy írta le, hol másképpen.

Szabó Károly munkája valóban korszakalkotó volt. Ma is az. Rendszere azonban más, mint az RMNy-é. Szabó külön-külön kötetben írta le a magyar nyelvű nyomtatványokat, azaz a nyelvi hungarikumokat és a nem magyar nyelvű nyomtatványokat, azaz a területi hungarikumokat. Nyilván Szabó érdeklődési iránya és az akkori tudományos és közgondolkodás természetes módon alakította ki ezt az elrendezést. Ennek azonban megvannak a bibliográfiai következményei. Először is a két- vagy többnyelvű művek, mint például Szenci Molnár Albert szótárai (RMNy 919, 1012, 1239), vagy Comenius *Januájának* különféle kiadásai (RMNy 2039, 2038, 2220), a magyar–latin perikópáskönyvek (például RMNy 1774) mindkét kötetben benne vannak. Hangsúlyozom, ezekben az esetekben nem két műről vagy bármilyen tekintetben két önálló nyomtatványról van szó. Pontosán ugyanaz a nyomtatvány kerül bele kétszer is a bibliográfiába! Gyakori, hogy még csak kolligátumnak sem tekinthető a kiadvány semmilyen módon sem. Szenci szótárai esetében a latin–magyar és a magyar–latin rész legalább tipográfiaileg elválik egymástól, de mindegyik kiadásban jelzi a címlap, hogy egy műről van szó. De Comenius munkái és a perikópáskönyvek egyszerűen kétnyelvűek. Az egyik lapon vagy egyik hasámban fut a magyar szöveg, a másik lapon vagy másik hasámban fut a nem magyar szöveg. Semmiféle tipográfiai vagy kereskedelmi szempont alapján sem tekinthetőek két bibliográfiai egységnek vagy két műnek.

Nézzük meg ebből a szempontból is a három kiemelt tételt! Medgyesi imádságoskönyvét és az öröknaptárt Szabó is egy egységként írta le. Vagy nem látott olyan példányt, amelyben az öröknaptár benne volt, vagy nem tartotta kiemelésre érdemesnek. Ezt utólag nem volna könnyű megállapítani. A *Titkok titkát* és a *Grammatikácskát* két nyomtatványként vette fel Szabó. Valószínűleg nem

olvasta Geleji terjedelmes előszavát, és ezért nem vehette tekintetbe annak tartalmát. Werbőczy törvénykönyvét és az *Indexet* viszont három tételben írta le. A törvénykönyvet leírta 1639-nél a magyar nyelvű és az idegen nyelvű nyomtatványok között is, az *Index* pedig az 1642. évi latin nyelvű nyomtatványok közé sorolódott (RMK I 690, RMK II 537 és RMK II 589).

De nézzünk más példákat is! Valóban önálló nyomtatványként írta-e le Szabó az RMNy által kiadói kolligátumként kezelt nyomtatványok önálló részeit? Egyáltalán nem! Szenci Molnár 1612. évi oppenheimi bibliakiadását például két tételben írta le. 1. Biblia. 2. Verses zsoltárok (RMK I 434 és RMK I 435, RMNy 1037). Holott a fő címlap jelzi, hogy a kiadvány a zsoltárokat is magában foglalja. És nemcsak a zsoltároknak, hanem az Újszövetségnek is önálló impresszummal ellátott címlapja van. Ugyanolyan joggal lehetne külön tételnek tekinteni, mint a zsoltárokat. Az Újszövetséget is forgalomba lehet hozni önállóan! Sőt, a zsoltárok függelékét képező *Heidelbergi Kátét* és a hozzátartozó agendát is külön tételként kellett volna leírni, ha az úgy nevezett kiadói kolligátumok önálló részeit külön tételként írta volna le Szabó. De nincs ilyen megállapítható elve. Hol egyben írta le, hol kettőben, hol háromban. Az az elv, ami gyakorlatából kibontható, azonos az RMNy-ével: Minden adatról és tényről adjunk számot korrekten, pontosan, visszakereshetően! Ezt tette Szabó és ezt teszi az RMNy is.

A lényegi különbség Szabó módszere és az RMNy között nem a bibliográfiai egység fogalma körül ragadható meg, hanem amint mondtuk, az a lényegi különbség, hogy az RMNy a nyelvi és területi hungarikumokat egy korpuszban dolgozza fel. Amennyiben a Szabó Károly munkájának átdolgozására vállalkozó újabb, nemzeti retrospektív bibliográfia módosított Szabó rendszerezési elvein és metódusán, abban az anyag mennyiségi kezelhetőségének praktikus szempontjain kívül a tudományos gondolkodás újabb paradigmái tükröződnek. Ez a módosítás valamikor az 1950–60-as évek fordulóján történt, de azóta változatlanul ehhez igazodunk. A módosítás oka annak az egyszerű ténynek a tudomásul vétele, hogy a magyar nyelvű emlékek egy többnyelvű természetes rendszerben születtek meg, abba tartoznak bele, s ezt a természetes rendszert nem szerencsés utólag mesterségesen széttagolni. Éppen ezért ez a döntés áttekinthetőbbé tette az anyagot. Nincs szükség többé a több nyelvű művek kettős könyvelésére, követhetőbb a nyomdák évi termelésének alakulása, kiadáspolitikája. Világosabban rajzolódnak ki a könyvkiadás belső, tartalmi összefüggései.

Összegezve, az RMNy, amiben csak lehet, követi Szabó Károly bibliográfiai rendszerét. Amit változtatott rajta, az a tudományos gondolkodás megújuló paradigmáira tekintettel szükséges és hasznos változtatás volt.

HELTAI JÁNOS